

ЧИ БУЛИ ФАЛЬЦ-ФЕЙНИ БАРОНАМИ? (ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ СТАНОВОГО СТАТУСУ РОДИНИ ФАЛЬЦ-ФЕЙНІВ)

Розглянуто питання, пов'язані з отриманням родиною Фейн/Фальц-Фейн станових статусів Російської імперії: вільний колоніст, спадковий почесний громадянин, особистий та спадковий дворянин. Показані підстави для переходу членами роду Фальц-Фейн у новий становий статус. Вказано причини появи об'єднаного прізвища Фальц-Фейн. Пояснено моменти, пов'язані з неправомірністю приєднання до прізвища Фальц-Фейн будь-яких титулів Російської імперії.

Ключові слова: колоніст, почесний громадянин, особисте та спадкове дворянство, Фальц-Фейн.

Рассмотрено вопросы, связанные с приобретением семьей Фейн/Фальц-Фейн сословных статусов Российской империи: вольный колонист, потомственный почетный гражданин, личный и потомственный дворянин. Показаны основания для перехода членами рода Фальц-Фейн в новый сословный статус. Указано причины появления объединенной фамилии Фальц-Фейн. Объяснено моменты, связанные с неправомерностью присоединения к фамилии Фальц-Фейн любых титулов Российской империи.

Ключевые слова: колонист, почетный гражданин, личное и потомственное дворянство, Фальц-Фейн.

The article discusses issues related to the acquisition of subjects born Fein/Falz-Fein birth status: the free colonist, hereditary honourable citizen, private gentleman, as well as the hereditary nobility of the Russian Empire. Showing the base to move members of the genus Falz-Fein to a new status of the Estates. The reasons for the appearance of the joint names of Falz-Fein. In addition, due to aspects related to the illegality of accession names Falz-Fein any titles of the Russian Empire.

Key words: colonist, the nobility, hereditary honorable citizen, hereditary nobility, Falz-Fein.

Фальц-Фейни – родина, яка привертає увагу значної кількості сучасних краєзнавців. Представники цього славетного роду з'явилися на теренах Південної України на початку ХІХ ст. За сто років свого існування вони створили величезну, добре облаштовану сільськогосподарську «імперію». Фальц-Фейни були відомі як великі землевласники, активні учасники громадського і політичного життя регіону, благодійники.

Ставлення до Фальц-Фейнів у різні часи було різним: від зацікавленості та уваги серед сучасників до повного знищення та зневаження у радянський період. На сучасному етапі вивчення історії сім'ї Фальц-Фейнів і її спадщини отримало широкого резонансу. За роки незалежності була опублікована низка наукових публікацій,

присвячених громадській, економічній, політичній діяльності Фальц-Фейнів на Півдні України [2; 5-6; 16; 19; 21-22]. Крім того, з'являється велика кількість статей в пресі про життя цієї родини. Частина з них присвячується нащадкові Фальц-Фейнів, який нині мешкає в Ліхтенштейні, – Е. А. Фальц-Фейну [3-4; 6; 17; 20]. Переважна кількість їх є інтерв'ю з бароном, в яких він охоче розповідає про своє дитинство, сім'ю, а також історію роду. Вірогідно, саме ці спогади Е. А. Фальц-Фейна надихають сучасних краєзнавців на створення публікації щодо історії родини та їх маєтків. Ці статті в великій кількості можна зустріти в мережі Інтернет. На жаль, вони не є доскональними, містять у собі велику кількість неточностей, а деколи навіть

зовсім вигаданих фактів. Саме для того, щоб уникнути цих неточностей серед краєзнавців постає потреба у з'ясуванні деяких питань з історії цієї родини. Одним із таких є питання про те, чи були Фальц-Фейни баронами та як вони від статусу вільного колоністу дійшли до спадкового дворянства Російської імперії?

Перший представник цього роду з'явився на теренах країни на початку XIX ст. Ним був Іоганн Георг Фейн (1773-1824) з Саксонії. У 1807 році він на запрошення Таврійського губернатора А. М. Бороздіна прибув до Катеринославу для участі в заснуванні текстильних і суконних фабрик як фахівець цієї справи. Згідно з різноманітними архівними матеріалами, спочатку Іоганн Фейн разом зі своєю родиною записався як вільний колоніст. У такому стані він перебував до 1816 року, коли був «виключений з колоністського звання для вступу на цивільну службу». 3 лютого 1816 року І. Фейн отримав свідоцтво за № 279 на своє ім'я, а також на ім'я дружини Варвари, синів Карла, Іоганна, Августа, та дочок Фредеріки, Христини та Лоти. Але ж, вірогідно, І. Фейн так і не знайшов для себе цікавої роботи на державному поприщі. Через декілька років, а саме у 1819 році він звернувся до Сімферопольського городского магістрату. Метою цього звернення було зачислення його разом із родиною в міщани міста Сімферополя. Магістрат передав прохання на розгляд у Казенну експедицію. Справа так і не була доведена до логічного кінця – члени родини Фейн не були зараховані у міщан-ський стан [8, арк. 1]. У 1824 році І. Фейн помер, а його нащадки вирішували цю справу кожен за своїм сценарієм.

Для подальшої історії родини Фальц-Фейнів найбільш цікавою є особистість старшого сина – Фрідріха. У 1818 році він одружився з дочкою колоніста Генріха Мельмана – Доротеєю з німецької колонії Грюнталь. Завдяки цьому шлюбу він був зарахований до складу колоністів цієї колонії до родини свого тестя. Свідоцтво про це від 20 лютого 1820 року за № 531 його родичі отримали з Катеринославської контори поселенців [8, арк. 2зв.]. У пізніших документах Фрідріх Фейн рахується колоністом молочанського округу колонії Молочної (Пришиб), наприклад у купчій на маєток Асканія-Нова [7, арк. 1]. Мабуть,

зачислення до іншої колонії сталося у той час, коли молода родина Фрідріха Фейна почала самостійно вести господарство. Відомо, що після смерті батька у 1824 році Фрідріх Фейн став власником маєтку Елізабетфельд у Мелітопольському повіті.

Наступним кроком в отриманні родиною нового станового статусу стало заміжжя єдиної дитини Фрідріха Фейна – доньки Елізабет (в подальшому – Єлизавета Федорівна Фальц-Фейн). У 1836 році з відома батька вона вийшла заміж за Іоганна Готліба (Івана Івановича) Фальца (Пфальца). У зв'язку з тим, що у Фрідріха Фейна не було нащадків чоловічої статі досить гостро постало питання про збереження прізвища. За сімейної легендою він звернувся з особистим проханням до царя Олександра II про дозвіл об'єднати своє прізвище та прізвище свого зятя [1, с. 3]. Після смерті Ф. І. Фейна, 22.07.1864 р., за поданням міністра державного майна А. А. Зеленого¹⁸ від 25.11.1864 р. у Сенаті що Править Російської імперії (СПРІ) слухали справу про дозвіл носити прізвище Фальц-Фейн. 7 грудня 1864 року було прийнято наступне рішення: «Для збереження імені померлого без потомства чоловічої статі Фрідріха Фейна, як прекрасного діяча Новоросійського краю, дозволити чоловікові його дочки Івану Фальцу¹⁹ з подальшим потомством іменуватися прізвищем Фальц-Фейн» [9, арк. 1; 13, арк. 1].

У 1871 році зять Фрідріха Фейна Іван Іванович Фальц-Фейн піднімає питання про зарахування його з усіма подальшими нащадками у спадкове почесне громадянство. В зв'язку з цим він у квітні цього року подав до СПРІ відповідне прохання. Згідно до російського законодавства була сформована окрема справа. По-перше вона включала в себе прохання самого І. І. Фальц-Фейна, в якому згідно правил були сформульовані всі підстави для порушення справи та названі всі члени його родини. Крім того, додавалися папери, які б підтверджували право на отримання почесного громадянства: свідоцтво про приналежність до Севастопольської купецької гільдії з 1858 по 1871 рік,

¹⁸ Зелений А. А. – міністр державного майна з 1.01.1862 до 16.04.1872.

¹⁹ Літеру «п» у прізвищі Пфальц було забрано для зручності російської вимови.

метричні свідоцтва членів родини, а також довідка про те, що ніхто з родини не знаходився під судом [10]. Не зважаючи на те, що в справі були зібрані всі необхідні папери, розгляд у Сенаті було відхилено. Виникли неясності в часі прийняття І. І. Фальц-Фейном підданства Росії (зі свідоцтва про одруження сина І. Фальц-Фейна Едуарда випливає, що його батько в 1862 році ще не був підданим Росії) [10, арк. 2].

У 1872 р., по смерті чоловіка, через свого повіреного спадкового почесного громадянина Іони Шнуркова Є. Ф. Фальц-Фейн знову звертається до СПРІ з проханням про зарахування з усім сімейством у спадкові почесні громадяни. У справі зазначалося, що чоловік Є. Ф. Фальц-Фейн вже помер, а вона та її діти є російськопідданими лютеранського віросповідання. Цього разу прохання було розглянуто й прийнято наступне рішення: *«Возвести Єлизавету Фальц-Фейн з вищезазначеним сімейством у спадкове почесне громадянство та видати їй встановлену на це звання грамоту з художніми прикрасами»* [9, арк. 4]. Згідно з законами Російської імперії Є. Ф. Фальц-Фейн повинна була сплатити податки за отримання грамоти. Навіть не зважаючи на те, що це не зазначається в архівних справах, можна вести мову про те, що вона сплатила згідно тарифам біля 330 руб сріблом: 30 руб – за саму грамоту, 240 руб – на розвиток торгівлі та промисловості, 60 руб – на розвиток благодійних закладів у Таврійській губернії.

Останньою сходинкою на шляху станової трансформації родини Фальц-Фейнів стало отримання дворянства. Слід зауважити, що в Російській імперії дворянське звання не було однорідним, існувала своя класифікація: виділяли титуловане, спадкове та особисте дворянство. Досить вірогідним є той факт, що деякі з представників цього роду були особистими дворянами Російської імперії, хоча архівних підтверджень цьому поки що не виявлено. Справа у тому, що згідно законів Російської імперії на особисте дворянство мали право всі, хто дослужився до громадянського чину колезького асесора, або ті, хто отримав нагороди Святої Анни II, III і IV ступенів після 22 липня

1845 р., Святого Станіслава II і III ступеня після 28 червня 1855 р., Святого Володимира IV ступеню після 28 травня 1900 р. У родині Фальц-Фейнів цим вимогам відповідали Густав Іванович (дослужився до чину колезького асесора та мав нагороду – орден Святого Станіслава III ступеня), Олександр Іванович (дослужився до чину колезького асесора), Олександр Едуардович (був нагороджений орденом Святої Анни III ступеню) та Володимир Едуардович (нагороджений – орденом Святого Станіслава II і III ступеня та Святої Анни III ступеня) [18, с. 43, 91; 14, арк. 3-4]. Крім того, згідно закону, особисте дворянство поширювалося й на дружин цих чоловіків: Софію Богданівну (дружина Густава Івановича), Софія Степанівна (дружина Олександра Івановича). Необхідно ще раз підкреслити, що підтвердження цієї інформації поки що не знайдено в архівних матеріалах, а тому висловлюється у вигляді припущення за необхідними для отримання особистого дворянства умовами.

Але ж є достовірна інформація про отримання статусу спадкового дворянства Російської імперії членами роду Фальц-Фейнів. Першим членом роду, який отримав цей статус був Олександр Едуардович Фальц-Фейн (1864-1919). Він народився 23 листопада в Чаплі Таврійської губернії і був хрещений 29 грудня 1864 р. [10, арк. 24]. О. Е. Фальц-Фейн був власником землі у Херсонській та Таврійській губернії. Він здобув освіту в Одесі та *«витримав іспит в обов'язі курсу шестикласного реального училища, про що йому педагогічною радою Одеського реального училища видано свідоцтво за № 678»* [23, арк. 10-13]. Вищу освіту здобув у Берліні, закінчивши там сільськогосподарську академію [15, арк. 8]. 3 грудня 1886 року перебував на службі у відомстві Імператриці Марії як почесний член Херсонського губернського опікування дитячими притулками, а в 1913 році по вислuzі років був возведений в чин колезького секретаря [11, арк. 32; 12, арк. 5]. За свою службу по відомству був нагороджений: орденом Св. Анни III ст., срібною медаллю на Станіславській стрічці, для носіння на грудях, височайше засновану в пам'ять 300-ліття царювання Дому Романових, світло-бронзовою медаллю для носіння на грудях. О. Е. Фальц-Фейн неодноразово

надавав меценатську допомогу різноманітним установам. В липні 1913 року Велика княгиня Марія Павлівна повідомила про «надання землевлас-ником Таврійської губернії Олександром Едуардовичем Фальцфейном в розпорядження Їя високості, як августійшого Президента Імператорської академії мистецтв, щедрого грошового пожертвування в розмірі 40 тис. руб. на цілі розвитку російського мистецтва». У зв'язку з цим вона висловила бажання подати на розгляд государя питання про надання О. Е. Фальц-Фейну з усім його низхідним потомством російського дворянства. Це клопотання підтримав й главнокеруючий землеустроєм та землеробством, який засвідчив перед імператором «про те, що великі заслуги, надані розвитку сільського господарства на Півдні Росії особисто О. Е. Фальцфейном і чотирма поколіннями його предків, повною мірою виправдовували б обдарування роду Фальцфейнів спадковим дворянством» [26, арк. 1]. Російський імператор, ретельно розглянув цю справу 23 серпня 1913 року у Лівадії підписав указ СПРІ про надання О. Е. Фальц-Фейну разом з його низхідним потомством російського дворянства [23, арк. 1]. Треба зауважити, що на цей час новоспечений дворянин був одружений другим шлюбом з В. М. Єпанчиной і на цей час мав чотирьох дітей: двох від першого шлюбу та двох від другого. Згідно документам про отримання дворянства лише двоє дітей від другого шлюбу отримали дворянство разом з батьком: донька Таїсія та син Едуард (відомий сучасний меценат, нині живе у Ліхтенштейні) [23, арк. 3]. Двоє інших дітей залишились у статусі спадкових почесних громадян. Для отримання необхідних паперів, які б підтверджували його дворянське звання, О. Е. Фальц-Фейн разом зі своїм повіреним у справах О. О. Бертельсом досить швидко формує необхідну справу у складі 14 документів. Крім того, виступає з проханням до Департаменту Герольдії про виготовлення для нього та його нащадків гербу та оплачує всі державні збори: 62 руб. в Міністерство

юстиції на виготовлення гербу; в доход казни 15 руб. за свідоцтво про дворянство та 15 руб. за герб [23, арк. 3, 5-16]. Герб був затверджений імператором 22 жовтня 1915 року у Царському Селі [25, арк. 11].

Друга частина сім'ї Фальц-Фейн, а саме: мати О. Е. Фальц-Фейна Софія Богданівна та його брати Фрідріх, Густав, Карл, Микола та Володимир Едуардовичі отримали спадкове дворянство у 1914 році, після приїзду царя до родинного маєтку Асканія-Нова. Указ про зачислення до цього стану С. Б. Фальц-Фейн та її синів був підписаний імператором 14 травня 1914 року у Лівадії, 22 травня того ж року було затверджено у СПРІ, а у червні 1915 року родина отримала необхідні свідоцтва [24, арк. 1, 13].

Особливо треба підкреслити, що згідно документам родина Фальц-Фейнів отримала лише спадкове, але ніяк не титуловане дворянське звання, тобто вони ніколи в Російській імперії не іменувалися ніякими титулами: князі, графи, барони тощо. Помилка, яка вкралась у більшість сучасних публікацій про родину Фальц-Фейнів, вірогідно, пов'язана з ім'ям Едуарда Олександровича Фальц-Фейна. Справа в тому, що він дійсно є бароном, але ж цей титул він отримав не в спадок від свого батька О. Е. Фальц-Фейна, а від князя Ліхтенштейна Франца І. Він був послом Австрії в Росії і добре знав родину Фальц-Фейнів. Після революційних подій в Російській імперії Франц І запропонував родині оселитися в Ліхтенштейні та наділив їх, окрім баронського титулу, ще й певними привілеями [27, с. 337].

Таким чином, підводячи підсумки цього дослідження, треба зауважити наступне: по-перше, й головне – помилковою щодо представників роду Фальц-Фейнів є назва барони; по друге, завдяки лише завзятості та наполегливості носіїв фамілії Фальц-Фейн вдалось пройти шлях від вільного колоніста до спадкового дворянина Російської імперії та заслужити повагу своїх нових співвітчизників.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Асламова В. «Олександр II у Преображенці» / В. Асламова // Наддніпрянська правда (Херсон). – 1991. – 28 вересня. – С. 3.
2. Валько С. С. Благодійність та благодійники Дніпровського повіту / С. С. Валько // Таврійський Степ (Мій Край) : Альманах. – Каховка – К. : ЗАТ «Таврійські Ігри», 2000. – С. 7–22.

3. Вершина Н. Потомок трех адмиралов / Н. Вершина // Площадь Свободы (Херсон). – 1998. – № 17.
4. Владимирский А. Сокровища барона Фальц-Фейна / А. Владимирский // Национальное достояние. – 2004. – 15 июня. – С. 15.
5. Гребенник Т. А. О некоторых аспектах деятельности представителей семьи Фальц-Фейнов и Скадовских в Херсонском земстве / Т. А. Гребенник // Збірник наукових праць Міжнародної наукової конференції Фальцфейнівські читання (Херсон, 25-27 квітня 2001 р.). – Херсон, 2001. – С. 45-47.
6. Данилевич Н. Барон Фальц-Фейн. Жизнь русского аристократа / Н. Данилевич – М. : Изобразительное искусство, 2001. – 227 с.
7. Державний архів в Автономній республіці Крім, м. Сімферополь, ф. 14, оп. 1, спр. 1731. – 14 арк.
8. Державний архів Одеської області, ф. 6, оп. 1, спр. 4180. – 9 арк.
9. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО), ф. Р-4097, оп. 1, спр. 253. – 7 арк.
10. ДАХО, ф. Р-4097, оп. 1, спр. 254. – 37 арк.
11. ДАХО, ф. Р-4097, оп. 1, спр. 258. – 49 арк.
12. ДАХО, ф. Р-4097, оп. 1, спр. 259. – 20 арк.
13. ДАХО, ф. Р-4097, оп. 1, спр. 262. – 5 арк.
14. ДАХО, ф. Р-4097, оп. 1, спр. 268. – 13 арк.
15. ДАХО, ф. Р-3378, оп. 2, спр. 4. – 2+1 арк.
16. Дрогобыч Н. Е. Фридрих Эдуардович Фальц-Фейн как общественный деятель Таврии / Н. Е. Дрогобыч // Збірник наукових праць Міжнародної наукової конференції Фальцфейнівські читання (Херсон, 25-27 квітня 2001 р.). – Херсон, 1999. – С. 64-70.
17. Житомирський В. Увлечения барона Фальц-Фейна / В. Житомирский // Площадь Свободы (Херсон). – 1998. – 6-12 июля.
18. Задерейчук А. А Фальц-Фейны в Таврии / А. А. Задерейчук. – Сімферополь : ДОЛЯ, 2010. – 197 с.
19. Зубрис Г. Софья Фальц-Фейн – почетный член Общества Херсонских врачей / Г. Зубрис // Медицинская газета. – 2002. – 22 октября, № 91.
20. Комарова І. «Відповідаю на зло добром» / І. Комарова // Наддніпряньська правда (Херсон). – 1993. – 8 червня.
21. Кудряченко А. И. Вихідці з німецьких земель на теренах України: минуле та сьогодення / А. И. Кудряченко, И. М. Кулинич, В. В. Хохлачев. – К. : Наукова думка, 1995. – 75 с.
22. Любчик Л. Трагедия в Хорлах / Л. Любчик // Джерела (Херсон). – 2000. – № 19–21.
23. Російський державний історичний архів, м. Санкт-Петербург (РДІА), ф. 1343, оп. 36, спр. 25924. – 15 арк.
24. РДІА, ф. 1343, оп. 36, спр. 25925. – 13 арк.
25. РДІА, ф. 1343, оп. 49, спр. 1785. – 15 арк.
26. РДІА, ф. 1405, оп. 418, спр. 175. – 19 арк.
27. Фальц-Фейн В. Э. Аскания-Нова / В. Э. Фальц-Фейн. – К. : Аграрна наука. – 348 с.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Багмет М. О., д.і.н., професор, проректор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету ім. Петра Могили;*
Колісниченко А. І., д.і.н., професор Чорноморського державного університету ім. Петра Могили.